

УДК 821.112.28

ІМАГІНАТИВНИЙ ПРОСТІР СУДУ В РОМАНІ ФРІДРІХА КРІСТІАНА ДЕЛІУСА «МІЙ РІК У СТАТУСІ ВБИВЦІ» (2006)

Таміла Анатоліївна Кирилова

<http://orcid.org/0000-0001-7891-701X>

tkirillowa@bigmir.net

Кандидат філологічних наук,

кафедра теорії та історії світової літератури імені проф. В. І. Фесенко

Київського національного лінгвістичного університету

Анотація. У статті представлений аналіз роману сучасного німецького письменника Фрідріха Крістіана Деліуса «Мій рік у статусі вбивці» (2006). Дослідницька увага зосереджується навколо теми суду та обумовлюється сучасним станом літературознавства, зокрема німецької германістики. Основною методологічною настановою новітнього спрямування науки про літературу в умовах глобального культурного повороту є модель культурного імажинарного, спрямованого на виявлення імагінативної динаміки тексту як культури. Багатоманітність культурних уявлень про суд як одну з найдавніших літературних парадигм демонструє роман «Мій рік у статусі вбивці», репрезентуючи екстремальну соціокультурну ситуацію Німеччини 1968 року, вписаного в століття національних катастроф. У тексті можна узагальнити три стрижневі уявлення просторовості суду: приватизований внутрішній простір суду як смислообраз метафізичного голосу совісті героя-оповідача (рівень індивідуального), суд-лабіринт як місце політичного злочину, зіптертого на ідеологічну сітку хибних уявлень (рівень колективного) та суд як універсалізований міфогенний простір, репрезентований символом гідри (рівень культурного).

Ключові слова: Ф. К. Деліус; культурне імажинарне (Р. Беренс, К. Касторіадіс); імагінативний простір (Д. Бахманн-Медік, К. Касторіадіс, М. Фуко); суд у літературі (Г. Еммель, П. Проді, Р. Вайсберг).

Сучасний стан науки про літературу ознаменований фундаментальним культурним поворотом («cultural turn»), зосередженим, у першу чергу, навколо художньої літератури як сфери імагінації. Серед варіантів нової парадигми Д. Бахманн-Медік виокремлює «literary turn», «spatial turn» та «iconic turn» [3, с. 7-10]. Всеохоплююче реформування літературознавчих учень націлене на подолання кризи теорії і полягає в розробці перспективних пропозицій трансдисциплінарного тлумачення художнього тексту як культурного середовища. Виходячи із суміші досліджень текст вказує на нескінченну динаміку продукування смислообразів у процесі символізації індивідуальних та колективних уявлень. При цьому гуманітаристика декларує повернення до психоаналітичного дискурсу, активно розробляючи аналітичну категорію культурного імажинарного. Багатовекторність остаточно не визначеного поняття, що є точкою перетину трансдисциплінарних підходів, сягає множинних образних конфігурацій завдяки площині Уявного, рухаєть-

ся від індивідуальних до культурних уявлень у будь-якій сфері антропологічного досвіду на усіх епохальних віхах його формування. Тому художня література найбільш придатна для вивчення динаміки культурного імажинарного.

Коротко окреслений актуальний методологічний характер літературознавства визначає логіку дослідження, в якому частково розкрито художнє освоєння знакової для німецької літератури ХХ та ХХІ ст. теми суду із залученням імагінативного потенціалу категорії простору. Складність запропонованого концепту та його глибока вкоріненість як у німецькій традиції, так і в антропологічному досвіді загалом унеможлиблює вичерпні відповіді [6, с. 6]. Крім того, бракує фундаментальних праць, хоча уявлення про суд як специфічний простір та процес вказують на цілий комплекс суміжних юридичних, релігійних, етично-філософських, ідеологічних, соціокультурних понять, таких як влада, закон, мораль, справедливість, злочин, вирок, провинна, відповідальність, ідентифікаційні моделі злочинця / жертви / співучасника тощо.

Серед німецьких дослідників глибокий аналіз окресленої проблематики представлений у працях Я. Ассманна (справедливість в західноєвропейській традиції), Х. Еммеля (суд в німецькій літературі ХХ ст.), К. Кум (провина в німецькій літературі ХХ ст.), В. Леш (імагінація та мораль), П. Проді та Р. Х. Вайсберга (справедливість у літературі). Щодо категорії культурного імажинарного слід відмітити праці Р. Беренса, К. Граббе, К. Касторіадіса, М. Фуко (відповідно імагінативний вимір національно спільноти, імагінативна організація та інституалізація суспільства, імагінативність простору як гетеротопії). Актуальне поміщення в центр антропологічного досвіду уявлень, які попри латентність імагінативного потенціалу дозволяють пізнати сутність людини через видимі матеріалізовані зовнішні проєкції, обумовлюють іконічний поворот. Виходячи з природи людини, час та простір тлумачаться як продукти імагінативного мислення. Нині розкриття імагінативного потенціалу простору відбувається в контексті новітніх тенденцій просторового повороту («spatial turn»), де простір вважається не як фізично-територіальна категорія, а як реляційне поняття, що репрезентує відношення соціального процесу продукування сприйняття у тісному зв'язку з символічним рівнем репрезентації простору (код, знак, карта), тобто включає іконічний поворот («іконічний поворот») [3, с. 292].

Таку релятивізацію простору не як порожнечі, а як наповненого фантазмами обширу, відстоює М. Фуко в розвідці «Інші простори», пояснюючи поняття гетеротопії як специфічного простору в культурі на відображення кризового досвіду суспільства і бажання організації соціального порядку. Вчений відмічає десакралізацію простору в ХХ ст., тобто його приватизація суб'єктом як внутрішньої категорії, що вже відбулося з категорією часу [7, с. 37]. Простір мислиться по іншу сторону видимого світу, проєктуючи в об'єктивну дійсність різноманітні фантазматичні конфігурації з виявленням оберненої сторони суспільства та організуючи його. З логіки М. Фуко суд може представляти дивергентну гетеротопію, підкреслюючи ставлення до нормативної поведінки в суспільстві та кризи долання межі між легітимним (норма) і забороненим (відхилення від норми).

Інституції як уявні системи дуже детально описує К. Касторіадіс у роботі «Уявні встановлення суспільства». На думку вченого динаміка суспільства визначається радикальними (індивідуальним) та колективними уявленнями, що нагадують

нестримний потік магми. Разом з тим, площина уявного не є опозицією до об'єктивної дійсності, натомість встановлює з нею щільні реляції у той парадоксальний спосіб, що обумовлюється нею і одночасно детермінує її. Окремі елементи магми відбираються, закріплюються та цементуються культурно-соціальними практиками, на основі чого постають інституції, що в основі своїй є уявними системи упорядкування часу і простору [2].

Крім того, імагінативність простору суду як інституції чи гетеротопії не суперечить ілюзорності юридичного закону, покладеного в основу будь-якої ідеології, що заручається підтримкою мови, зокрема юридичної риторики, в річищі критики ідеології. С. Жижек слушно характеризує закон через статус «реальної абстракції» соціальної дійсності як фундаментальний вимір ідеології, кожна універсалія якої, приміром, свобода, справедливість, є оманливою [1, с. 25-29]. Абсурдність характеру закону – це не істинність, а необхідність виконання, не справедливість, а реалізація влади [1, с. 43-44].

Оригінальну художню модель простору суду можна сконструювати на основі автобіографічного роману західнонімецького письменника Ф. К. Деліуса «Мій рік у статусі вбивці» (2006). Текст відображає досвід небезпечного радикалізму покоління 1968 року, одним із основних представників якого й до нині лишається сам автор. У пошуках нових гарантів людської гідності після фашистської катастрофи головний герой розвиває успадковану німецькою літературною традицією тему суду, що набуває особливо гострого звучання в ХХ ст. [8, с. 5]. Багато в чому документальний сюжет твору, історичний фактаж в якому подається окремими короткими фрагментами судових архівів та спогадів курсивом, відображає один рік життя студента германістики із Західного Берліна з часової перспективи 1990-х рр. Тобто хронологічно роман охоплює найбільш критичні моменти історії Німеччини ХХ ст., повністю перевертаючи уявлення про суд як специфічний простір та процес, що включає багато суміжних понять, приміром, закон, право, справедливість, злочин, провина, покарання тощо.

Безіменний герой-оповідач випадково чує по радіо повідомлення про виправдання нацистського судді Ганса-Йоахіма Резе, реальної історичної особи, представника судової системи націонал-соціалістичної диктатури. Відповідальний за численні смертні вирoki через політичні мотиви, суддя Резе нещадно порушував права людини

в нацистській Німеччині, проте в 1968 році був реабілітований. Каральна система безневинних гітлерівських часів в повоєнний період псевдодемократії спрямовувалася на служителів закону, виправдовуючи їх, що ставить під питання існування найдавнішої інституції правопорядку та справедливості. Подібні новини, хоч і викликали хвилю обурення у молоді, проте були звичними для повоєнної Східно-Західної Німеччини. Адже судочинство продовжувало функціонувати в ситуації абсурду. Руйнація людських цінностей після голокосту спричиняє особливо вороже ставлення до юриспруденції [9, с. 13].

Так, радіозвістка сакрального вечора 6 грудня (День святого Миколая) про виправдання по 9 пунктам обвинувачення судді Резе стимулює у юного героя нав'язливе бажання вбивства нацистського судді і поступове болюче призвичаювання до статусу вбивці. З одного боку, подібна симптоматика є передбачуваною для кризового покоління буремного 1968 року. У цей період загострення холодної війни та одночасного громадянського спротиву проти неї було вбито Роберта Кенеді, Мартіна Лютера Кінга, відбувалися криваві виступи проти російських танків у Празі, погроми в Парижі, насилля в Мексиці та В'єтнамі тощо. З іншого боку, цілком свідомий, схильний до філософських рефлексій студент-романтик, про що свідчить його внутрішній глибокий розкол після імпульсивного рішення стати вбивцею, так реагує на почуте, оскільки керується особистим мотивом помсти. А вже 1944 році суддя Резе виніс смертну кару одному з найвизначніших лікарів, Георгу Гроскурту, обвинуваченого в державній зраді, що також є реальною частиною історії Третього Райху. Знаменитий берлінський лікар, викладач та вчений, пацієнтом якого був сам Рудольф Гесс, організував групу спротиву «Європейський союз». Особливо чітко у творі витримується лінія історизму у зображенні судових справ зраджених та заарештованих учасників антинацистського опору, у ході якої Георга Гроскурта було страчено через повішення 8 травня 1944 року. Згодом після його героїчної загибелі і завершення війни численні судові засідання, немов кола пекла Данте, змушена витримувати вдова лікаря Аннеліз Гроскурт. По обидва боки розділеної Німеччини, оскільки Аннеліз, змушена з дітьми виживати, працює у ворогуючих Східному та Західному Берліні, її обвинувачують в колабораціонізмі з фашистами, з комуністами, з імперіалістами, відмовляють в

роботі та пенсії, відбирають у неї та її двох синів пільги родини героя.

Власне, з історії родини Гроскурт, що пролягає далеко в дитинство протагоніста, починається психологічний портрет убивці, його дитячі переживання, в яких поміщено ключ до фантазій героя [5, с. 26]. Життя Гроскуртів та оповідача перетинаються у відвойованому американцями селищі Верда в Тюрингії в 1940-х рр., куди до родичів приїздила родина лікаря. Одного разу, ставши близьким другом оповідачеві, син пана Гроскурта Аксель розповідає про героїзм і мученицьку загибель батька, якому відтяли голову. Згодом Аксель завжди іменував суддю «Р.», відтявши від його прізвища літери, тоді коли суддя відтяв батькові голову. За сюжетом роману лікаря засудили до страти на гільйотині, що стало шокуючим для дитячого сприйняття оповідача. Тому не менш шокуюча звістка про невинність судді-злочинця спричиняє гостре бажання особистої помсти, що згодом трансформується у пошуки моральної справедливості як оберненої сторони юридичного закону. При цьому судово-слідча перспектива оповідача ковзає між правовим полем та його філософсько-мистецькими саморефлексіями, дитячими та історичними спогадами, архівними записами, поступово увиразнюючи конфігурації простору суду завдяки яскравій художній образності.

У парадоксальний спосіб протагоніст зізнається у фантазматичному вбивстві, утаємничуючи, тим не менше, від інших присвоєний собі статус злочинця, що дає підстави стверджувати про голос совісті, бажання віднайти власні координати в центрі порушених людської моралі та справедливості. Як доказ, зміщення сцен суду у внутрішній простір героя. При цьому, надаючи непереборному бажанню насилля містичності та метафізичності, гіперморальний оповідач відразу відмежовується від релігійно-християнської парадигми злочину та кари. «...не диявол, не Бог, а диктор новин» з мужнім чоловічим голос спонукав з ефіру до насилля [5, с. 7]. Перенесення героєм судового процесу у свій внутрішній світ увиразнює уявний простір суду як місце конфлікту між совістю та бажанням помсти, конструюючи водночас субверсію абсурдних корумпованих судів.

Відтак, психологічно виснажлива судова процедура розслідування, обвинувачення і винесення вироку відбувається тільки в імагінативній площині протагоніста замість скоєння реального злодіяння. Через надміру складне пристосування до

статусу вбивці студент ретельно обґрунтовує акт помсти. Вияскравлюючи невмотивовані злочини нацизму, герой поволи протиставляє їм власну жагу до кривавої помсти. Тим самим, оповідач здобуває досвід небезпечної межової ситуації свідомості, розуміючи, що між злочином та мораллю, як і між злочином та законом дуже тонка грань. Він постійно балансує між суддею та вбивцею, перевіряючи на міцність людську мораль. В імагінованих сценах суду над собою герой виносить собі смертний вирок.

Можна відмітити, що у справі самосуду прочитується культурна екзистенційно-психологічна ситуація Гамлета. Не дивно, що оповідач підкреслює містичність своєї історії, в якій тіні минулого в образі привида батька Гамлета заміщуються не менш містичним голосом радіодиктора. Крім того, задум акту помсти протагоніста та його психологічні сум'яття є вираженням соціоісторичної та політичної ситуації 1968 року. Мотив убивства прочитується ще й як культурна єдипальна ситуація між генераціями батьків та синів. Перші хочуть уникнути відповідальності та залишитися в статусі авторитету, другі повстають проти фальшивої демократії розділеної навпіл країни.

Суд, зокрема народний трибунал Volksgerichtshof – вищий народний суд з політичних злочинів, що має бути нейтральним простором встановлення порядку та справедливості, поступово перекодовується на ідеологічно корумповане місце злочину у формі лабіринту. У частині роману «Закон говорить» через прикриття гасла «В ім'я німецького народу» ідеологічний лабіринт суду нівечить долі людей [5, с. 92-93]. Не випадково у фантазмі студента сцена вбивства судді уявляється біля споруди суду [5, с. 36]. При цьому уявлення простору нацистського трибуналу вписуються в культурний образ видовищної середньовічної інквізиції, детально відтвореної у наведених фрагментах нацистських протоколів. Головним інквізитором виступає Гітлер, на день народження якого замість подарунку було катовано Георга Гроскурта.

Поза тим, суд як простір вписування ідеологічної сітки, що закріплює хибні уявлення ілюзорної політичної ідеології, має цілком реальні катастрофічні наслідки, адже формує людський світ. Простором наслідків пропаганди є не лише суди в Східному та Західному Берліні, а й вся столиця з підкресленим лицемірством сімей перед Різдом, які забули подвиг в ім'я людяності Георга Гроскурта. Берлін – голодний продажний, лайливий, де

поліцейські стріляють в мирних демонстрантів, трощать їх черепи об стіну, а люди почуваються переслідуваними штазі, жертвами комунізму чи фашизму, що причаївся. У відчаї герой піднімається на гору Тойфельсберг та вже в ролі судді проголошує згори вниз обвинувачення столиці, що постала з повоєнних руїн. Він проклинає її рабів, які не вміють користуватися свободою: підкуплені батьки, раби кайзера, Гітлера та росіян, боягузи і банда юристів [5, с. 283-284].

Простір суду в романі як соціальна інституція співвідноситься не тільки з глобальним культурним простором міста, але й міфологізується. Так, зображаючи виснажливу судову колізію Аннеліз Гроскурт, протагоніст з притаманними йому короткими літературними відступами порівнює життєву ситуацію вдови, яка мусить відстоювати свої права в правовій країні, з долею Міхаеля Кольхааса у незламній боротьбі проти судової бюрократії. Зрештою, як і в художній поетиці моторошного згущення образів Г. фон Кляйста, простір суду набуває міфогенних рис в образі багатоголової гідри. Лише в епілозі роману оповідач уточнює, що справа пані Гроскурт вирішилась успішно в 1972 році.

Реальний злочин так і лишається не реалізованим. Суддя Р. банально помирає від серцевого нападу в 1969 році. Натомість героєві, на зразок Йозефа К., лишається пережити власний суд совісті, вдаючись зрештою до мистецької легалізації злочину. Бажання вбивства поступово трансформується в ідею написання історичного роману, аби кримінальний кодекс перекласти літературною мовою попри те, що безліч деталей минулого розчиняються в тіні Третього Райху. Позаяк, вистріл таки пролунав. За імагіноване вбивство герой все ж несе тяжке покарання. Фонову історію роману становить сюжетна лінія любовних стосунків героя з Катеріною, занедбаних за браком часу через нав'язливу ідею вбивства і активні пошуки слідів минулого. Мрію поїхати до Мексики удвох та фотографувати картини життя здійснила тільки кохана оповідача, яку у далекій Мексиці застрелили грабіжники.

Таким чином, аналіз роману дозволяє залучити нині перспективну аналітичну категорію культурного імажинарного для розкриття імагінативних уявлень про простір суду як однієї з найдавніших універсальної парадигми. Суд в літературі, об'єднуючи цілий комплекс проблем, мотивів та образів, становить одну з вічних, найбільш про-

вокативних та ризикованих тем, володіючи потужним імагінативним потенціалом. Тим самим невичерпна множинність та одночасна диференціація значень у відношенні уявлень про суд становить невід'ємну частину глобального функціонування культури і культурної комунікації. При цьому видається продуктивним методологічне комбінування психоаналітичного та культурологічного

кодів з критикою ідеології. Завдяки цьому в аналізованому романі вдалося встановити ключові імагінативні конфігурації простору суду, зокрема індивідуалізовані сцени суду у внутрішньому просторі героя, суд як уявне соціальне утворення та як широка просторова парадигма для репрезентації культурних уявлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жижек Славой Возвышенный объект идеологии / Славой Жижек; [Пер. с англ.: Владислав Софронов]. – Москва: Худож. Журн., 1999. – 237 с. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko_intel_power/Fuko_07.php
2. Касториадис Корнелиус Воображаемое установление общества. / Корнелиус Касториадис. Пер с фр./Пер Г. Волковой, С. Офертаса. Москва: «Гнозис», «Логос», 2003. – 480 с.
3. Bachmann-Medick Doris Cultural turns : Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften / Doris Bachmann-Medick. – Orig.-Ausg., 3. neu bearb. Aufl. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl., 2009. – 419 S.
4. Behrens, Rudolf, 1951-: Ordnungen des Imaginären : Theorien der Imagination in funktionsgeschichtlicher Sicht / hrsg. von Rudolf Behrens. — Hamburg : Meiner, 2002. – IX, 196 S.
5. Delius, Friedrich Christian, 1943-: Mein Jahr als Mörder : Roman / Friedrich Christian Delius. — 1. Aufl.. – Berlin : Rowohlt, 2004. – 301 S.
6. Emmel, Hildegard, 1911-1996: Das Gericht in der deutschen Literatur des 20. Jahrhunderts / Hildegard Emmel. - Bern ; München : Francke, 1963. - 168 S.
7. Foucault Michel Andere Räume // Herausgegeben von Karlheinz Barck u.a. Aisthesis. Wahrnehmung heute oder Perspektiven einer anderen Ästhetik. Aus dem Französischen von Walter Seitter. – Leipzig 1992, – S. 34 – 46. // <http://www.containerwelt.info/pdf/FoucaultAndereRaume.pdf> 08.07.2019
8. Prodi, Paolo, 1932-: Eine Geschichte der Gerechtigkeit : vom Recht Gottes zum modernen Rechtsstaat / Paolo Prodi. Aus dem Ital. von Annette Seemann. - 2. Aufl. - München : Beck, 2005. - 488 S.
9. Weisberg, Richard H., 1944-: Rechtsgeschichten : über Gerechtigkeit in der Literatur / Richard Weisberg. Mit einem Nachw. von Bernhard Schlink. Aus dem Amerikan. von Walter Popp. — 1. Aufl.- Berlin : Suhrkamp, 2013. - 291 S.

REFERENCES

1. Zhyzhkek Slavoi Vozvyshennyi obyekt ideolohii [High Object of Ideology] / Slavoi Zhyzhkek; [Per. s anhl.: Vladyslav Sofronov]. – Moskva: Khudozh. Zhurn., 1999. – 237 s. (in Russian)
2. Kastoryadys Kornelyus Voobrazhaemoe ustanovlenye obshchestva. [Imagined Communities] / Kornelyus Kastoryadys. Per s fr./Per H. Volkovoi, S. Ofertasa. Moskva: «Hnozys», «Lohos», 2003, – 480 s. (in Russian)

IMAGINATIVE SPACE OF THE COURT IN THE NOVEL OF FRIEDRICH CHRISTIAN DELIUS «MEIN JAHR ALS MÖRDER» (2006)

Tamila Kyrylova

<http://orcid.org/0000-0001-7891-701X>,

tkirillowa@bigmir.net,

Ph.D. in Philology, Assistant Professor, Department of Theory and History of
World Literature named after Professor V.I. Fesenko Kyiv National Linguistic University

Abstract. *The paper presents the analysis of the novel «Mein Jahr las Mörder» (2006) with historical and autobiographical elements written by contemporary German author Friedrich Christian Delius. One of the main exponents of the 1968 generation describes the hard psychological confession of a nameless narrator from his perspective of thirty years later after Germany's reunification how he has planned to assassinate former Nazi judge Hans-Joachim Rehse in the years 1968/69 at the time, he was studying literature in Berlin. Young and politically active someone has seemed hardly to be a murderer. That's why his act of assassination is only an imaginative scene with deep and complicated thoughts about catastrophic past of the country and violence in the Nazi Court in case of famous doctor Georg Groscurth and his family after his death in the next 20 years after Second World War.*

By means of the new productive category cultural imaginary as an overlap point in the contemporary cultural turn including literary turn (text as like a cultural product), spatial turn (imaginative dimensions of the space) and iconic turn (cultural images) it becomes to be possible to uncovers powerful and endless imaginary potentials of cultural associations and images in the text.

In the confession of a nameless narrator his imagination of the court discovers such eternal topics as justice, law, morality, responsibility, crime and punishment, violence in the system of the roles of a murder and a victim during catastrophically hard times of the World War Two. The protagonist tries to recognize the German past and involves himself to a huge political, ideological and cultural context. Through narrator's retrospection of his childhood and the family's story of his friend Axel, whose father famous doctor Georg Groscurth with his wife have become victims of the Nazi Court because of saving many Jewish people. After violent execution of the doctor his wife suffers because of West and East German Courts. All three Court's systems make guilty guiltless people covering terrible crimes of the judges.

The way to focus on the latent imaginary as the main part of human nature according to the literary topic and plot of the court gives the variable spectrum of images and their symbolical representations. In the text of the analyzed novel are differenced 3 dominant imaginative spaces of the court: privatized (inside) space of the court like metaphysical voice of conscience of the protagonist (individual level), court like space of political crime symbolized like labyrinth based on ideological nets of fake images (social level) and court like nontemporal mythogene space represented in the symbol of hydra (cultural level).

Key words: *F. Ch. Delius; cultural imaginary (R. Behrens, C. Castoriadis); imaginative space (D. Bachmann-Medick, C. Castoriadis, M. Foucault); court in the literature (H. Emmel, P. Prodi, R. H. Weisberg).*